

Валентина СНАГОЩЕНКО

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ СУЧАСНОГО МУЗЕЮ

У статті в ретроспективному аспекті розглядається становлення та розвиток концептуальних моделей сучасного музею. Традиція збирання предметів культури й природи виникла в старогрецькій культурі в храмах і мусейонах. В епоху Відродження робляться перші спроби реалізації загальної концепції музею як соціального інституту та її презентації у вигляді постійної експозиції, спостерігаються перші прецеденти використання музейних зібрань у дослідницькій практиці та навчальному процесі. Впродовж трьох століть неодноразово змінювались концептуальні моделі музею. У статті розкриваються причини та сутність цих змін, виокремлюються основні тенденції розвитку сучасного музею.

Ключові слова: музей, концептуальна модель музею, музейна педагогіка, музейна комунікація.

Постановка проблеми. Розвиток науки, впровадження інформаційних технологій у всіх сферах функціонування суспільства активізує головне завдання музеїв – вивчати зберігати та використовувати пам'ятки матеріальної й духовної культури, залучати громадян до надбань світової історико-культурної спадщини, сприяти входженню України до світового товариства. Процес становлення концептуальних моделей сучасного музею, що володіє унікальною інформацією філософського, історичного, культурологічного, педагогічного, мистецтвознавчого змісту потребує дослідження проблеми в історичному розвитку.

Аналіз актуальних досліджень. За останні роки накопичено значний науковий потенціал у дослідженні музею як соціального інституту й системи трансляції історичних і культурних традицій (І. В. Пантелейчук, Т. Ю. Юреньова); механізм культурної спадкоємності (Ю. М. Лотман, М. С. Каган, В. Ю. Дукельський); культурно-освітня установа (А. І. Голишев, О. Ф. Петрова); рекреаційна інституція (Ю. У. Гуральник, Д. А. Равикович); науково-дослідний заклад (Д. І. Тверська). Істотні підходи до пізнання музею як феномену соціального й культурного життя містять праці І. В. Іксанової, І. І. Карлова, Н. Л. Нікішина, Д. Л. Равикович, З. Саранського та ін. У контексті модернізації та трансформації сучасного музею надзвичайно актуальною є тема удосконалення музейної педагогіки (О. В. Ванслова, Б. О. Столяров, М. Ю. Юхневич та ін.).

Мета статті – аналіз процесу становлення та розвитку концептуальних моделей сучасного музею.

Виклад основного матеріалу. Термін “музей” походить від грецького “museion” – місце муз, де давні греки вдавалися до споглядання, пізнання навколишнього світу, філософських роздумів. Перші спроби створення музею з освітньою метою датовані IV–I тис. до н.е. в межах так званої

Вавилоно-Ассирійської культури. У світських навчальних закладах (е-дубах) концентрувалася інформація з медицини, географії, хімії, історії, астрономії. Їх колекції слугували важливими джерелами інформації про походження народів, власної історії, навколишнього світу [13, с. 11]. Одними з перших створювали музеї стародавні єгиптяни. Саме тут склалися передумови, що дозволили жителям засновувати музейні установи, які збереглися до наших днів практично в незмінному вигляді. Зокрема, в IV ст. до н.е. в Афінах був заснований Лікей, який став своєю академією, де Арістотель проводив філософські бесіди зі студентами, залучаючи природничо-історичні колекції для пояснення реалій навколишнього світу. Наступне концептуальне продовження і розвиток функцій Лікею відображено в Мусейоні, який виник у Єгипті в III ст. до н.е. і славився великими зібраннями “натуральних”, природних предметів. До історії науки він увійшов як центр становлення різних галузей знання, що поклали початок точним наукам. Тут працювали Птоломей, Страбон, Ератосфен та інші вчені [8, с. 22].

За часів правління Александра Македонського центром наукової діяльності був Александрійський Мусейон. Єдиним письмовим свідченням про його організацію є опис грецького географа Страбона (64/63 до н.е. – 23/24 н.е.). У своїй “Географії” він описує діяльність цього закладу – потужного міжнародного наукового й культурного центру, що справив величезний вплив на долю елліністичної культури та освіти. Саме в цей час набуває поширення слово “музей”, що розглядається як наукове й сакральне об’єднання [13, с. 18]

В епоху Відродження робляться перші спроби реалізації загальної концепції музею як соціального інституту та її презентації у вигляді постійної експозиції. Кабінет з колекціями для наукових експериментів представляв, на думку натуралістів і філософів того часу, неодмінний атрибут дослідника. У ньому, зазначав Френсіс Бекон, справжній учений створював свою особисту модель універсуму, в якій неодмінно були представлені результати діянь людини та феномени природи [9, с. 538].

Природознавчі дисципліни, що активно розвивалися в епоху Відродження, сприяли кардинальній зміні методології пізнання. У II половині XVII–XVIII ст. розвивалися точні науки. Під їх впливом у пізнанні формується принципово нова модель світу. Успіхи точних наук сприяли поступовому утвердженню вчених у думці про всесилля розуму як чинника, що забезпечує прогрес. Концепція музею, а також основні напрямки його діяльності будувалися відповідно до цієї наукової парадигми [8, с. 51]. Виступаючи за використання наочності в навчанні, великий педагог Я. Коменський (1658) термін “музей” використовував у дидактичному аспекті – відносно кабінету вченого, весь зміст якого зорієнтований на процес пізнання й професійного удосконалення [7, с. 15].

Саме в епоху Просвітництва виникла та набула подальшого розвитку надзвичайно актуальна сьогодні освітня й соціокультурна парадигма музею.

Відомий музеолог К. Хадсон стверджував, що “музеї подібні християнству, несуть на собі відбиток суспільства, в якому вони існують” [11, с. 11].

Для II пол. XVIII – початку XIX ст. характерна освітньо-просвітня концептуальна модель музею.

На початку XIX ст. на теренах сучасної України виникають перші університетські музеї при Харківському (1804), Київському (1835), Львівському (1852), Новоросійському (1865) та інших університетах. Їх колекції слугували основою для наукових досліджень, предмети з музейних колекцій використовувались як наочність у навчальному процесі, що сприяло розвитку освіти, пробудженню інтересу до наук. Концепція університетського музею передбачала забезпечення курсів окремих навчальних дисциплін фактичним матеріалом. Як відомо, структура курсу і його зміст в освітній програмі відповідали парадигмі відповідної науки або наукової дисципліни. Саме тому їх видова різноманітність, внутрішня диференціація, етапи та закономірності виникнення і становлення, а також типологія безпосередньо була пов’язана з особливостями розвитку різних галузей пізнання.

З другої половини XIX ст. музейна діяльність характеризується пошуком нових моделей організації музеїв, розробкою експозиційних новацій, способів взаємодії відвідувачів з музейними об’єктами. Для цього періоду характерна навчальна, освітньо-виховна концепція музею. Формування філософських поглядів на мету і функції музею в цей час відбувалося під впливом Д. Рескіна (1819–1900), який вбачав у музеї місце, де життєві спостереження людини використовуються для розвитку й усвідомлення відчуття душевної краси, для професійної творчості [7, с. 17].

На рубежі XIX–XX ст. у формування дидактичних основ педагогіки музейної діяльності певний внесок зробили представники різних країн: Дж. Рескін, американський учений Д. Гудд, який визначив мету музею – знайомство з ідеями через музейні експонати. Частково ідеї Гудда були реалізовані музеєм Метрополітен, що створив велику систему музейно-педагогічних програм для різних категорій відвідувачів [7, с. 20–21]. Новаторські ідеї Гудда одержали подальший розвиток у дослідженні Б. Гілмана (1852–1923). Він виклав філософські основи діяльності художнього музею як центру культури, закріплюючи за музейною освітою найважливішу функцію – сприяти освоєнню культури шляхом розвитку здатності особистості відчувати і сприймати навколишній світ. Концепції, які акцентують музейно-педагогічну спрямованість освітньої діяльності музею, поступово утверджуються і в Європі. Формування цієї ідеології пов’язане з ім’ям німецького педагога А. Ліхтварка (1852–1914), директора Гамбурзької картинної галереї. Виступаючи на конференції “Музей як освітня і виховна установа”, педагог назвав музеї вищими науково-освітніми установами [3, с. 7]. Новаторство А. Ліхтварка полягало в обґрунтуванні педагогічної цінності музейних колекцій, створенні моделі побудови освітнього процесу “від речі” (безпосереднього спілкування з експонатами) до їх творчого осмислення, інтерпретації, формування

особистого емоційно-ціннісного звернення. Концепція А. Ліхтварка в подальшому мала вплив на діяльність багатьох радянських вчених-музеєзнавців, зокрема А. Бакушинського, його метод “мовчазних екскурсій” і передбачала стимулювання творчої активності відвідувачів.

На початку ХХ ст. сформувався погляд на музей як на вищий тип освітнього інституту демократичного характеру. У цей час помітним явищем стали праці російського філософа М. Федорова (1828–1903). Поняття “музей” було одним із центральних у його філософській системі. Уперше у вітчизняній науці уявлення про музей було підняте до високого рівня найважливіших загальнолюдських цінностей, серед яких автор особливо підкреслював значущість історико-меморіальних об’єктів. Уперше стосовно музею філософом використовувався “системний підхід” (хоча і в межах дуже своєрідної “системи”); вперше, виходячи з цілісних уявлень про музей як сховище меморіальних цінностей і центр духовного життя, так послідовно і наполегливо розроблялися теоретичні положення музейної справи і давалися практичні рекомендації. У праці “Музей, его смысл и назначение” (1913) філософ називав музей “вищою установою єдності”, одним із духовних витоків внутрішнього світу людини, інститутом соціальної пам’яті, способом втілення минулого в сьогоденні. Зберігаючи “пам’ять про батьків”, їх речі і діяння, повертаючи до життя “останки віджилого”, музеї виконують функцію освіти душі [10].

Хоча окремі ідейно-теоретичні аспекти концепції М. Федорова викликають певні дискусійні питання, слід зазначити, що у вітчизняній філософії – це не тільки перша спроба розгорненого методологічного і теоретичного обґрунтування суті і природи музейної діяльності такої глибини і масштабу, але і єдина. Вчений уперше розробив ідейно-теоретичне обґрунтування культурно-освітньої діяльності музею і ретельно, на безлічі прикладів і в багатьох варіантах, розкрив його виховний потенціал.

З кінця 1920-х рр. в створенні музейної мережі панує тенденція до політизації та ідеологізації, тобто домінує політико-просвітницька модель, а з 1950-х рр. – суспільно-політична модель.

У другій половині ХХ століття дослідження музею, в цілому, містило дві тенденції явну і приховану. Відповідно до першої відбувалося розширення проблемного поля аналізу музею, ріст напрямів його концептуалізації. Друга тенденція виявляла пошуки внутрішніх мотивів першої – спрямованість на розкриття власного буття музею, оскільки збереження невизначеності гальмує і сам процес концептуалізації: адже будь-яка наука будується, якщо виявлений її власний об’єкт, власні умови і межі її існування.

Проте друга тенденція в розвитку музеєзнавства залишається ще недостатньо усвідомленою, насамперед – в плані методології. В цьому, зокрема, виражається певне “відставання” сучасної філософії в осмисленні феномену музею як соціально-культурного явища, хоча, як зазначалося, ще в ХІХ столітті М. Федоров виявив саме філософський контекст цього феномену та розкрив глибину його існування.

Концептуалізація філософії музеєзнавства, що виступає як осмислення і побудови моделей і систем, які виражають сутність і особливості музею як соціально-культурного феномену, в Україні (СРСР) позначилася з 50–60-х рр. ХХ століття. До теперішнього часу склалося декілька основних напрямів, що характеризують феномен музею: як соціальний інститут, як організований простір комунікацій; з позицій феноменології – як особлива культурно-змістова реальність.

О. В. Беззубова відмічає, що на сучасному етапі найбільш поширеними концептуальними моделями (музею) є:

- музей як науково-дослідна і освітня установа (Й. Бенеш, І. Неуступний);
- музей як специфічне відношення людини до дійсності, здійснюване за допомогою об'єктів реального світу якістю “музейності” (З. Странський, А. Грегорова);
- музей як комунікативна система (Д. Камерон, О. Сапанжа) [1, с. 9].

Музей також розглядається як “культурна форма” (Т. П. Калугіна), як механізм культурної спадкоємності (М. С. Каган, З. Л. Бонамі, В. Ю. Дукельский), як рекреаційна установа (Д. А. Равикович, Д. Хадсон, Ю. Ромедер. Тобто, у наш час спостерігається як різноманітність підходів, їх розгалуженість, роз'єднаність так і відсутність загальної основи. Саме тому включеність теми музею в соціально-філософський аналіз затребуване самим станом науки про музей: філософія повинна – на рівні загального – виявити цю приховану основу і саму специфіку буття музею в суспільстві.

На сучасному етапі “емпіричним” можна вважати інституціональний підхід, відповідно до якого музей видається як інститут, пов'язаний зі зберіганням, збиранням і демонстрацією об'єктів для публіки. У зв'язку з цим виникає необхідність залучення більш високого рівня узагальнення, в якому б визначався сенс цих функцій музею. Само по собі збирання і зберігання речей ще не вказує на їх соціально-культурну спрямованість. Тут можуть проявлятися різні цілі, зокрема, накопичення багатства, підкреслення високого статусу їх власника; речі можуть виражати значення деяких сакральних символів. Отже, функціональна, технологічна сторона буття музею вимагає соціально-культурного, ціннісного обґрунтування. Без цього залишається незрозумілим, чим же музей як інститут відрізняється від інших соціальних інститутів по суті.

Інституціональний напрям у дослідженні музею оформився з початку 60-х рр. ХХ століття. Родоначальником цього напрямку А. М. Разгоном були визначені основні функції музею: документування історичного процесу; охоронна; науково-дослідна; навчально-виховна [13].

У цьому напрямі досліджень домінував прикладний, емпіричний рівень, який ґрунтувався на аналізі виділених функцій. Тому цілком логічно, що предметом наступних досліджень ставали нові функції музею, формуючи на цій основі і нові напрями аналізу. Так, основою для розгляду музею як культурно-освітньої установи (Л. М. Шляхтіна І. І. Голишев) стало визнання основною функцією музею його культурно-освітню роботу.

Відповідно до цього основна мета музейної діяльності визначалася як спрямованість на задоволення громадської потреби в освоєнні культурно-історичного середовища. Тому оптимальною для організації роботи музею і визнавалася структура, яка забезпечувала виконання ним саме цієї основної функції. Виділення цієї функції, звичайно, не виражало цілком специфіку музею: адже існують і інші інститути, установи, які також виконують цю функцію в суспільстві [12, с. 48].

У межах розуміння музею як інституту виділився напрям, який розглядав його як установу з освітньо-виховними цілями (І. Бестужев-Лада, М. Озерна). Відповідно, основу цього підходу склали пріоритетність освітньо-виховної функції музею. Проте, в сучасній вітчизняній літературі підкреслюється, що за межами даного підходу залишаються структурно-функціональні особливості, механізми функціонування, принципи розвитку і зв'язку з середовищем, обумовлені завданнями реалізації інших соціальних функцій музею, що не дозволяє розглядати цей аспект у якості концепції, що відображає музей як цілісне явище. Уявлення про музей як про соціальний інститут, що покликаний реалізовувати в суспільстві функції освіти і виховання, не лише не вичерпує усього комплексу соціальних функцій і цілей діяльності музею, але також не може претендувати на виняткове втілення якісної специфіки музею як особливого об'єкту культурного простору, оскільки соціальна функція музею, що висувається в даному випадку в якості базової, реалізується й іншими закладами, зокрема закладами системи освіти [4, с. 14].

Такими ж односторонніми є спроби ряду авторів побудувати свою концепцію музею на основі виділення інших його функцій:

- як рекреаційної установи (Ю. У. Гуральник, 1989);
- як специфічного інструменту соціокультурного регулювання (Л. Хаттон, 1991; А. Гейлі, 1993).

У межах цього підходу завдання музею – регулювати громадські стосунки і “згладжувати наявні в суспільстві протиріччя”. Такий напрям роботи музею відповідає, наприклад, практиці роботи музеїв Великобританії.

У руслі “розширення кола функцій музею” Д. А. Равикович побудувала свою модель музею як установи, спрямованої на організацію вільного часу людей, – способу реалізації відповідного замовлення суспільства [5, с. 12].

Таким чином, основним недоліком усього цього напрямку є відсутність в ньому специфіки саме музею як інституту, тому що більшість з розглянутих тут його функцій виконуються й іншими громадськими установами. З іншого боку, це розширення тематики досліджень викликає і критику його обмеженості. Зокрема, М. Б. Гнедовський виразив сумнів у доцільності досліджувати музей на основі тільки його функціональної діяльності. Він вважає правильнішою точку зору на музей як “форум, де знаходить вираження геній часу і дух народу”, або порівняння музею з дзеркалом, в якому відображене суспільство [2, с. 35].

Як відмічає О. В. Беззубова, “інституальний напрям регулярно піддається критиці з боку представників предметного і комунікаційного напрямів. Теоретичні складнощі, що виникають при аналізі соціальних функцій музею, деякі дослідники намагаються подолати за допомогою уявлення про музейний предмет. У межах цього напрямку в центрі уваги дослідників опиняється не музей, а причини що його породжують, і, насамперед, феномен музейного предмета, а також різні аспекти його функціонування. В цілому, так званий предметний підхід є спробою визначити специфіку музею через специфіку музейного предмета, який, як передбачається, має деякі особливі властивості” [1, с. 60].

У предметному підході на абстрактному рівні музейного предмета виникає спроба виявити деяку цілісність усього феномену музею в соціальній і культурно-історичній системі суспільства. Тут “музейний предмет” повинен розкрити той простір, або форму, в межах яких він набуває статусу “музейності”. Цим напрямом займалися Й. Бенеш, В. Ю. Дукельський, Г. С. Кнабе, І. А. Нікішин, А. М. Разгон, К. Шрайнер.

На початку нового тисячоліття почала домінувати музейна педагогіка – наукова дисципліна, що знаходиться на перетині музезнавства, педагогіки і психології, предметом якої є педагогічні аспекти музейної комунікації [6, с. 488]. Зокрема такі її напрями: традиційна – об’єднує музеї, які вивчають музейні предмети в своїх колекціях; соціально-зорієнтована, що поєднує музеї, які готують виставки і досліджують соціальні потреби суспільства на регіональному рівні; інформаційна – об’єднує музеї, що зорієнтовані на можливостях мережі Інтернет та інших інформаційно-комп’ютерних технологій. Отже, у зв’язку з визначенням тенденцій розвитку зазначеної галузі були визначені й основні положення сучасної концепції музейної педагогіки:

- функції музеїв поширюються на всі аспекти людської діяльності, щоб знайти відповіді на питання в контексті сталого розвитку суспільства;
- педагогічна праця в музеї сприяє підвищенню освітнього потенціалу, тобто прищеплює здатність реально оцінювати труднощі, критично осмислювати характер розвитку і його тенденції, збуджує в кожній особистості почуття відповідальності за стан відносин між людиною і природою, між людиною і суспільством;
- концепція освіти змінюється у зв’язку зі зміною підходів до освіти: музейний педагог не просто подає знання, а залучає до процесу навчання; при відсутності інтересу до предмета зникає стимул до знань, неможливо дати якісні знання, структуровані в чітку систему;
- просвітницька робота допомагає повніше використовувати колекцію, оскільки вона взаємозалежна з освітою, тому що музей не обмежується поширенням знань, а формує оцінки, погляди, навички, уміння та ін.;
- існує необхідність використання міждисциплінарного підходу до створення тематичних експозицій, тому що людина пізнає життя поза рамками окремо взятих дисциплін [12, с. 127].

Сучасна музейна педагогіка розвивається в руслі проблем музейної комунікації. Головний акцент у цій теорії зроблено на візуальному і просторовому характері музейної комунікації, яка є процесом спілкування відвідувача з музейними експонатами, що являють собою “реальні речі”. В основі такого спілкування з одного боку – здатність відвідувача розуміти “мову речей”, з іншого – здатність музейних спеціалістів демонструвати особливі невербальні “просторові висловлювання”.

Учені виділяють п’ять моделей формування музейної комунікації:

- пізнавальна (К. Хадсон), за якою відвідувач спілкується з працівником музею;
- естетична (Д. Осборн): відвідувач спілкується з експонатом, який набуває самоцінного значення, мета якої полягає в естетичному сприйнятті музейного предмету;
- знакова (Ю. Ромедер): спілкується через експонат, який являє собою певний знак соціально-історичного змісту, відновлюючи при цьому зв’язок поколінь;
- діалогова (Р. Стронг, Е. Александер): відвідувачі музею спілкуються між собою, а музей виконує функцію центру культурного і суспільного життя;
- міждисциплінарна, за якої музей – місце співробітництва спеціалістів різного профілю – музеєзнавців, психологів, педагогів, що шукають вирішення комплексних проблем гуманітарного характеру.

Висновки. Таким чином музеєзнавча думка в якості однієї з основних проблем виділила, послідовно розглядала і змінювала межі того “континууму”, в якому оформився та існує музей як “зустріч” різних періодів існування суспільства, його предметного, символічно-змістового, культурного середовища по відношенню до сьогодення. Представлені концептуальні моделі мали надзвичайно важливий вплив і зумовлювали діяльність музеїв на кожному етапі розвитку суспільства.

Література

1. Беззубова О. В. Некоторые аспекты теоретического осмысления музея как феномена культуры / О. В. Беззубова // Триумф музея? – СПб. : Санкт-Петербург. госуниверситет, 2005. – С. 8–15.
2. Гнедовский М. Б. Современные тенденции развития музейной коммуникации // Музееведение. – М., 1988. – С. 34–38.
3. Лихтварк А. Музеи как образовательные и воспитательные учреждения / А. Лихтварк // Образовательные и воспитательные задачи современного музея. – СПб., 1914. – С. 3.
4. Пшеничная С. В. Музей как социокультурный феномен. Информационно-коммуникативная модель / С. В. Пшеничная. – СПб. : Образование, 1999. – 195 с.
5. Равикович Д. А. Социальные функции и типология музеев / Д. А. Равикович // Музееведение. Вопросы теории и методики : сб. науч. тр. / НИИ культуры. – М., 1987. – С. 10–24.
6. Российская музейная энциклопедия / [сост. : Сундиева А. А. и др.]. – М. : Прогресс ; Рипол классик, 2005. – 848 с.
7. Столяров Б. А. Музейная педагогика. История, теория, практика : учеб. пособ. / Б. А. Столяров. – М. : Высш. шк., 2004. – 216 с.
8. Сотникова С. И. Музеология : пособ. для вузов / С. И. Сотникова. – М. : Дрофа, 2004. – 192 с.

9. Таранов П. С. 120 философов : Жизнь. Судьба. Учение. Мысли : универсальный аналитический справочник по истории философии : в 2 т. / П. С. Таранов. – Симферополь : Реноме, 2002. – Т. 1. – 704 с; ил.
10. Федоров Н. Ф. Музей, его смысл и назначение. Сочинения / Н. Ф. Федоров. – М., 1982. – 711 с.
11. Хадсон К. Влиятельные музеи / К. Хадсон : пер с англ. – Новосибирск : Сибирский хронограф, 2001. – 196 с.
12. Шляхтина Л. М. Основы музейного дела: теория и практика : учеб. пособ. / Л. М. Шляхтина. – М. : Высш. шк., 2005. – 183 с.
13. Юренева Т. Ю. Музееведение / Т. Ю. Юренева. – М. : Академический проект, 2003. – 560 с.

Отримано 30.01.2013

Summary

Snagoschenko Valentina. Evolution of conceptual models of modern museum.

Annotation. In the article, becoming and development of conceptual models of modern museum is examined in a retrospective aspect. Tradition of collection of the articles of culture and nature arose up in the ancient Greek culture in temples and museums. In renaissance age the maiden attempts of realization of general conception of museum are done as a social institute and her presentation as a permanent display, there are the first precedents of the use of museum collections in research practice and educational process. During three centuries the conceptual models of museum changed repeatedly. Reasons and essence of these changes open up in the article, basic progress of modern museum trends are distinguished.

Keywords: *museum, conceptual model of museum, museum pedagogics, museum communication.*

Снагощенко В. Еволюція концептуальних моделей сучасного музею / В. Снагощенко // Світогляд – Філософія – Релігія: зб. наук. праць. – Суми: УАБС НБУ, 2013. – Вип. 4. – С. 306-315.